

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

"עשר אעשרנו לך" - מעשר כספים וצדקה

גדרי המצוות וטעמיהם מהראשונים

ספר החינוך

מצווה תע"ט - מצות צדקה

ציוה עליהם, למה אינו מפרנסן].

מדיני המצווה מה שאמרו זכרונם לברכה שיעקר מצוה זו ליתן הצדקה ליד גבאי שיתננה למי שצריך לה, כדי שלא יתבייש המקבל כשהוא מקבל מיד הנותנה בכל עת שיראנו, וגם הנותן לא יביישנו עליה לעולם, שזה אינו יודע למי נותנה וזה אינו יודע ממי מקבלה.

ואתה בני אל תחשוב שענין מצות הצדקה לא יהיה רק בעני אשר אין לו לחם ושמלה, כי אף בעשירים גדולים תתקיים גם כן מצות הצדקה לפעמים, כגון עשיר שהוא במקום שאין מכירין אותו וצריך ללוות, ואפילו בעשיר שהוא בעירו ובמקום מכיריו פעמים שיצטרך מפני חולי או מפני שום מקרה אחר לדבר אחד שהוא בידך ולא ימצא ממנו במקום אחר, גם זה בכלל מצות הצדקה הוא בלי ספק, כי התורה תבחר לעולם בגמילות חסדים ותצוה אותנו להשלים רצון הנבראים בני ברית כאשר תשיג ידנו. וכלל הענין שכל המהנה את חברו בין בממון בין במאכל או בשאר צרכיו או אפילו בדברים טובים דברים נחומים בכלל מצות הצדקה היא, ושכרו הרבה מאד, ויכנסו דברי באזניך כי טובים המה, באזן תבחן מלים.

גדר המצווה - לעשות צדקה עם הצריך אליה בשמחה ובטוב לבב. כלומר שנתן מממונו למי שיחסר לו, ולחזק העני בכל מה שצריך למחיתו בכל יכלתנו, ועל זה נאמר פתוח תפתח את ידך לו, ודרשו זכרונם לברכה פתוח תפתח, ואפילו כמה פעמים, ועוד נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, ואמר עוד וחי אחיך עמך.

משרשי המצווה כתבתי בכסף תלוי מצוה א' בסימן ס"ו מה שידעת. [שורש המצווה, שרצה האל להיות ברואי מלומדים ומורגלים במדת החסד והרחמים, כי היא מדה משובחת, ומתוך הכשר גופם במדות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה, כמו שאמרנו שחלות הטוב והברכה לעולם על הטוב לא בהפכו, ובהיטיב השם יתברך לטובים וישלם חפצו שחפץ להיטיב לעולם. ואם לאו מצד שורש זה הלא הוא ברוך הוא יספיק לעני די מחסורו וזולתנו, אלא שהיה מחסדו ברוך הוא שנעשינו שלוחים לו לזכותנו. ועוד טעם אחר בדבר, שרצה האל ברוך הוא לפרנס העני על ידי בני אדם מגודל חטאו, כדי שיוכח במכאוב בשני פנים, בקבלת הבושת מאשר כגילו ובצמצום מזונו. וכענין זה שאמרנו כדי לזכותנו השיב חכם מחכמינו למין אחד ששאלו, אם אלהים אוהב עניים שהרי

נידונים הלכתיים מהאחרונים ועוד

מעשר כספים - מקור חיובו

או שאינם אלא אסמכתא, וחיובו אינו אלא מדרבנן.

ומצאנו בפוסקים צד נוסף, שאינו חיוב אפילו מדרבנן ואינו אלא מנהג. וגם לדבריהם צריך לומר שהדרשות הנ"ל אינם אלא אסמכתא, אך יש להעיר שמצאנו אסמכתא לדינים דרבנן שהסמיכו אותם על פסוקים, אבל על מנהגים לא שמענו.

ויש ליישב - שהאסמכתא היא על כך - שיש ענין ומידת חסידות להפריש שיעור זה מרווח ממון, [וכמו שעשה יעקב אבינו בעת צרה. וכן כתב בשו"ת שאלת יעב"ץ א' ו'- נראין דברי האומרים שאין לו עיקר מן התורה ר"ל בחיוב אם לא ממדת חסידות ודאי יש לו עיקר ועיקר מדברי אבינו הזקן וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו וע"ז אנו סומכין להקל בו"ן], ולפי זה, המנהג שנהגו, היינו, שקבלו עליהם, לנהוג כמידת חסידות זו.

דעות הראשונים - דרבנן או מנהג

ומצאנו בראשונים דיעות בזה:

א) דעת הרמב"ם מתנות עניים ז' שאינו חיוב, ואינה אלא שיעור ומידת בינונית הראויה בנותני צדקה, והנותן פחות מכן, אף שהוא עין רעה, קיים חיובו במצוות צדקה - "בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר".

ענין מעשר כספים לא הוזכר בתלמוד בבלי, אך מופיע בכמה מקומות בחז"ל עם מקורות מפסוקים:

א) בבעלי התוספות (הדר זקנים) בראשית כ"ח - "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך - אומר במדרש, דיעקב תקן להם לתת מעשר מממון. [אמנם במדרש תנחומא פרשת ראה דרשו זאת לענין מעשר ראשון].

ב) בתוספות תענית ט' הביאו בשם הספרי - "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין ת"ל את כל". דהוה מצי למימר את תבואתך מאי כל לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו. עכ"ל התוספות.

ג) במרדכי בבא קמא י' רמז קצ"ב - "ובירושלמי מפיך מעשר מעות מכבד השם מהונך ומראשית כל תבואתך". וז"ל הירושלמי פאה א' א' [אלא ש - דאמר ר"ש בן לקיש בשם רבי יוסי בן חנינא, באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה עד היכן ר"ג בן אינינוא ורבי אבא בר כהנא חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר וחרנא אמר כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך כמראשית כל תבואתך".

ד) תנחומא ראה י"ח - עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תתחסר, רמז למפרישי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה. ויש להסתפק האם דרשות אלו הם דרשות גמורות והוי חיוב מדאורייתא,

וכן מהירושלמי שהביאו המקור מ"כבד את ה' מהונך", משמע שעניינו להפריש לשם ה'. וכן בתנחומא הנ"ל, שיתנו לעמלי תורה, ולכאורה אינו דין צדקה אלא החזקת התורה, שע"י ממון זה יוכלו ללמוד ולא יצטרכו לעסוק בפרנסתם.

ונראה שנחלקו בזה הראשונים:

(א) דעת הרמב"ם מתנות עניים ז' ה' שהוא שיעור בצדקה- "בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר. וכן העתיק בשו"ע הלכות צדקה סי' רמ"ט. ומבואר כהצד הראשון.

ובביאור הגר"א שם הביא המקור לדין זה מהתוספות בשם הספרי הנ"ל, ומהירושלמי הנ"ל.

ומשמע שמבאר הכוונה בדרשות אלו, שאינם אלא להגדיר השיעור הראוי במצוות צדקה, ולא לחדש חיוב בפני עצמו.

(ב) המהר"ם מרוטנבורג [ד' ע"ד] כתב- "מעות מעשר יראה אחרי שהחזיקו לתתם לעניים אין לשנותם למצוה אחרת דנראה כגזול עניים וכו', ולא דמי להא דרפ"ק דערכין וכו' דשאני התם דאידי ואידי מצוה לגבוה אבל מעות מעשר כספים כבר זכו בהם עניים ע"י מנהג שכך נהגו כל הגולה ואין לשנות מעניים למצוה אחרת שאין לעניים צורך בהן דתנן פ"ב דשקלים מותר עניים לעניים".

משמע מדבריו שמעצם מהות המעשר, אינו מוכרח שיהיה לעניים דווקא, רק מכיון שהחזיקו לתתם לעניים, נראה כגזול אותם. וזהו כהצד השני.

וכן במהרי"ל סימן נ"ד- מדמה מעשר זה למעשר תבואה, והטעם שאין נוהגים בזה הדינים שיש בשאר מעשרות, אינו אלא מפני שזהו רק חיוב דרבנן- "וכי תימא הא עדיין לא בא לעולם והיאך נתפס שם מעשר על אלו מעות, הא ודאי בתרומות ומעשרות דאורייתא אין להפריש כלל ככה"ג אפי' מן התלוש על המחובר אבל זה על זה אין לחוש למעשר כספים. הגע עצמך אין מעשרים שלא מן המוקף או ממין על שאין מינו החדש פירות שנה זו על שעברה וכמה חומרות דנהיגי במעשר דאורייתא. ומהאי טעמא במעשר כספים דרבנן התיר הגדול מהר"י אופנהיים בתשובה להאכיל לאביו ולאמו, דבדאורייתא תבא לו מאירה והמרבה מעשרותיו ומאכיל הלוי או העני טבל, והכא במעשר דידן משובח ותבא לו ברכה עד בלי די, וכן המקדימו. ונדמהו להא דתרומת הלשכה דתורמין על העתיד לגבות. עכ"ל.

ומבואר בדבריו שהוא חיוב בפני עצמו לעשר את כספו, כמו שמחוייב בפירותיו, ואינו שיעור במצוות צדקה.

דווקא לעניים או לכל מצווה

נתבאר לעיל מהרמב"ם והשו"ע שהוא שיעור במצוות צדקה, וממילא ברור שדין המעשר אינו שייך אלא לעניים.

אך באמת גם החולקים וסוברים שהוא דין בפני עצמו לעשר ממנו, והם המהר"ם מרוטנבורג והמהרי"ל, מפורש בדבריהם שאינו אלא לעניים. [אלא שלדעתם אין זה מעצם מהות המעשר, אלא שכך נהגו או תקנו].

המהר"ם מרוטנבורג כתב- "אחרי שהחזיקו לתתם לעניים אין לשנותם למצוה אחרת דנראה כגזול עניים.

וכן המהרי"ל בהלכות ראש השנה כתב- "והנותנין מעשר שלהן לעשות נרות להדליקם בשעת התפלה שלא כדין עושין, כי המעשר שייך לעניים".

והביאו הרמ"א בהלכות צדקה סימן רמ"ט.

אמנם הדרישה שם הביא בשם תשובת הר"ר מנחם- "אשר שאלת לקנות ספרים מן המעשר כך אני רגיל להורות לבני אדם כל מצוה שתבוא לידי כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן וכלה לחופה וכיוצא בהן וכן לקנות ספרים ללמוד בהן ולהשאלן לאחרים ללמוד בהן אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה אותה מצוה יכול לקנות מן המעשר ע"כ מתשובת מהר"ר מנחם". **והביאו דבריו ה"ט"ו והש"ך.**

וכן כתב בדעתו בשו"ת שבות יעקב ב' פ"ה- "מוכח להדיא דאין חיוב מדינא רק לתת שלישית שקל בשנה וגם מדקאמר פחות מכאן עין רעה ולא קאמר דאינו יוצא חיוב מעשרו ועבריין מקרי שעבר על מצות מעשר אלא ודאי דאין כאן חיוב מצד המעשר, רק שמקרי עין רעה שאין מקיים מצות צדקה בהרווחא ולא שהוא חיוב מדינא" (א).

(ב) דעת המהר"ם מרוטנבורג [ד' ע"ד]- שהוא מנהג שנהגו, ואינו חיוב אף מדרבנן- "מעות מעשר יראה אחרי שהחזיקו לתתם לעניים אין לשנותם למצוה אחרת דנראה כגזול עניים דאע"פ שאינו מן התורה אלא מנהג הא קיי"ל דברים המותרים ואחרי נוהגים בהם איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם שנאמר לא יחל דברו ולא יחל מדרבנן [כדאי"פ] פ' [ואלו מותרים] (ט"ו ע"א). ול"ד להא דרפ"ק דערכין (ו' ע"ב) ישראל שהתנדב נר ומנורה לבית הכנסת מותר לשנותה למצוה אחרת דשאני התם דאידי ואידי מצוה לגבוה אבל מעות מעשר כספים כבר זכו בהם עניים ע"י מנהג שכך נהגו כל הגולה ואין לשנות מעניים למצוה אחרת שאין לעניים צורך בהן דתנן פ"ב דשקלים (משנה ה') מותר עניים לעניים".

(ג) דעת המהרי"ל [בשו"ת נ"ד, נ"ו]- שהוא תקנה דרבנן [לבאר הטעם שאין בו את החומרות שיש במעשר דאורייתא]- "ומהאי טעמא במעשר כספים דרבנן התיר הגדול מהר"י אופנהיים בתשובה להאכיל לאביו ולאמו, דבדאורייתא תבא לו מאירה והמרבה מעשרותיו מקולקלים ומאכיל הלוי או העני טבל, והכא במעשר דידן משובח ותבא לו ברכה עד בלי די, וכן המקדימו".

הכרעת הרבה אחרונים- מנהג

ובדברי האחרונים מצאנו שכתב הב"ח יו"ד של"א- שאינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן- "מיהו אין זה אלא במעשר עני מזרע הארץ שהיא מצוות עשה מן התורה אבל מה שאדם מעשר ממה שמרויח במשא ומתן ככספים ושאר רוחים אינו בכלל זה ויכול ליתן ממנו לצדקה ולפדיון שבויים שהרי אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן":

ובשו"ת חוות יאיר רכ"ד "וכך עניית וקלישת דעתי נוטה כב"ח שהרי לא נזכר שום דבר בש"ס ממעשר וכו', ובמדרש ילקוט אמר לשון רמז לפרגמטוטין ומפרשי ימים וכו' אף על פי דמצינו לשון רמז גם במילי דאורייתא רמז לעדים זוממין ריש מכות וכו' ודאי מ"ש רמז לא ר"ל חיוב אפי' מדרבנן ואילו היה מדרבנן לא היו ישראל קדושים מקילין בה עד שרק אחד מעיר ושנים ממשפחה נוהרין בה.

ובפתחי תשובה יו"ד של"א הביא שהאחרונים הכריעו כן, שאינו חיוב אלא מנהג אך אם נהג כן הוי כמנהג של מצווה- "דיני צדקה - עיין בה"ט ומ"ש לענין מעשר כספים אם הוא חיוב גמור עיין בזה בתשו' שער אפרים סי' פ"ד ובתשובת חות יאיר בסימן רכ"ד ובשאלת יעב"ץ ח"א סימן ו' ובספר באר יעקב מ"ש בזה ותימא על הגאונים הנזכרים שנעלם מהם תשובת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סימן ע"ד מבואר שם כדעת הב"ח שאינו מה"ת ולא מדרבנן ואינו אלא מנהגא בעלמא ע"ש ומצאתי בשו"ת תשובה מאהבה ח"א סימן פ"ז שתמה עליהם ג"כ בזה ע"ש באריכות וכן העלה בספר משנת חכמים הלכות יסוה"ת דף י"ז שאין למעשר כספים עיקר לא מה"ת ולא מד"ס, אבל אם נהג הוי כמו מנהג של מצוה שאין לבטל כלל אם לא לצורך גדול ע"ש".

שיעור בצדקה או דין בפני עצמו

יש להסתפק בגדר מעשר כספים, האם הוא דווקא לעניים [והוא שיעור במצוות צדקה] או שהוא דין בפני עצמו לעשר את כספו כמו שמעשר את תבואתו ובהמותיו, ולצד זה אינו ברור שיהיה דווקא לעניים, ויתכן שעיקרו הוא לתת אותם לדברי מצווה, שהרי במעשר תבואה, מעשר ראשון ושני אינם לעניים, וכן מעשר בהמה אינו ניתן לעניים, אלא קרב ונאכל לבעלים.

וסמך לצד זה הוא- נדרו של יעקב ש"א שהוא מעשר כספים כנ"ל, והוא אמר "עשר אעשרנו לך" והיינו לשם ה'. ובמדרש רבה כאן אמרו על יעקב שנתן מעשר מכל מה ששייך לו אף מבניו [שבט לוי לעבודת המקדש], ונלמד ממה שאמר "וכל אשר נתן לי עשר אעשרנו לך".